XVI. Jahrgang. Mai—Juni. No. 3.

Zeitschrift
für
HEBRÆISCHE BIBLIOGRAPHIE

Unter Mitwirkung namhafter Gelehrter

herausgegeben

von

Dr. A. Freimann.

Redaktion: Dr. A. Freimann
Frankfurt a. M.
Langestrasse 1.

Verlag und Expedition
J. Kauffmann
Frankfurt am Main
Schillerstrasse 19.
Telephon Amt I. 2846.

Jährlich
erscheinen 6 Nummern.

Abonnement 10 Mk. jährlich

Literarische Anzeigen
werden zum Preise von
25 Pfg. die gespaltene Petitzeile angenommen.

Frankfurt a. M. | Die hier angezeigten Werke können sowohl durch den Verlag dieser Zeitschrift wie durch alle anderen Buchhandlungen bezogen werden. | 1913.

I. ABTEILUNG.

Einzelschriften.

a) Hebraica.

ALTERMANN, J., משחקים פרבליים Fröbelspiele. Sammlung von Spielen und Liedern mit Melodien für hebr. Kindergärten und Elementarschulen. Wilna, Verlag Jehudia, 1912. 112 S. 8° Rub. — 50. (Z.)

AUERBACH, P., תורכיה Geographie der asiatischen und europäischen Türkei, nach den neuesten Quellen bearbeitet. Jaffa, Verlag „Koheleth", 1912. 238 S. 8° Fr. 4. (Z).

BAAL-MACHSCHAWOTH [J. Eliaschew], סקירות ורשמים Blicke und Eindrücke, ausgewählte literarische Essays. I. Teil. Warschau, Verlag „Sifruth", 1912. 163 S. 8° (Z).

[*) Die mit (Z.) bezeichneten Titel sind von Dr. *William Zeitlin* gesammelt.] Fr.

BEN-ZION, S. [A. S. Guttman], מקראות "בן עמי" המחודשות: I. מקרוב ומסביב. Aus der nahen Umgebung. Erstes hebr. Lesebuch für Kinder. Jerusalem 1912. VI, 72 S. 8° (Z).

—, —, II. במשעול Am Wege, zweites hebr. Lesebuch. Jerusalem 1912. VIII. 96 S. 8° (Z).

[BIBEL], Die 24 Bücher der heil. Schrift. Nach dem masoretischen Texte. Unter der Red. von *Zunz* übers. von H. Arnheim, Jul. Fürst, M. Sachs. 16. Aufl. Frankfurt a. M., J. Kauffmann, 1913. VIII, 815 und 14 S. 8° M. 4.

—, —, תנ"ך עם פירוש מדעי Biblia Hebraïca cum commentariis criticis adjuvantibus doctoribus. Liber Exodus: ספר שמות Kommentiert ven Abr. *Kahan(a)*. Berditschew, Verlag A. Kahan(a) Kiew, 1913. 125 S. 8° (Z).

[BLAETTER] עלים Sammelwerk für hebr. Sprache und Kultur, in zwanglosen Heften herausgegeben. Kiew 1912. 75 S. 8° (Z).

BRONN, L. השריגים Erzählungen aus dem jüd. Leben. Minsk 1911. 40 S. 12° (Z).

—, —, מגדנות Erzählungen für Kinder. I. Minsk 1912. 8 S. 12° (Z).

CERVANTES SAAVEDRA, de, M., (?) דון קישוט (?) איש לאמאנשא Don Quijote de la Mancha, ins Hebräische übertragen von Ch. N. *Bialik*. 1. Teil. Odessa, Verlag „Turgeman“, 1912 XI, 139 S. 8° (Z).

DISKIN, M., מאמר מרדכי Werden und Entwicklung der jüdischen Siedlungen in Palästina. Anhang: דברי מרדכי. Neuer Abdruck seiner vor etwa 25 Jahren erschienenen Schrift über die Kolonisation Palästinas. Jerusalem 1912. 129 S. 8° (Z).

EISENSTADT, J., קירטוב מדינה Programm für eine grosszügige Kolonisationstätigkeit in Palästina. Jaffa 1912. 25 S. (Z).

FELDMANN, W. D., משה Moses, eine bibl. Skizze. Odessa 1912. 32 S. 8° (Z).

—, —, יהושע Josua, eine Skizze, ibid. 1912 [תרע"ג]. 32 S 8° (Z),

FEUERSTEIN. A . . . משירי אבינדור Hebr. Gedichte. I Sammlung, herausg. von der zionistichen Organisation in Ungarn. Budapest 1912. 138 S. 8° (Z).

FRENK, E. N., יהודי פולין בימי מלחמות נפולין Die Juden Polens während der Napoleonischen Kriegszüge, eine geschichtliche Schilderung. Warschau 1912. 55 und 16 S. 8° (Z).

FRISCHMANN, D., פרצופים Literarische Portraits bekannter Schriftsteller. Warschau 1912. 48 S. 8⁰

[„ספרות" ביבליותיקה No. 20]. (Z).

—, —, כתבים חדשים Neuere Schriften Bd. V: Gedichte, nebst einer Einleitung von Jak. *Fichmann*. Warschau, Verlag Sifrut, 1912. XLII, 174 S. 8⁰ (Z).

[Bd. I—IV. vgl. ZfHB. XIII, 66; XIV, 38; XV, 98 und 130]

GOLDBERG, H., שירי הטבע Stimmungslieder, Naturbilder. I. Heft. Warschau 1912. XIV, 21 S. 8⁰ II. Heft ibid. 1912. (תרע"ג) S. 23—54. 8⁰ (Z).

GRASOWSKY, J., ארץ ישראל Lehrbuch der Geographie Palästinas nebst einer Landkarte. Warschau, Verlag Tuschiah, 1912. 43 S. 8⁰ (Z).

[I. Ausgabe erschien Warschau 1903].

HALPERIN, J., זמירות Volks- und Kinderspiellieder für hebr. Kindergärten und Volksschulen. Hebr. Text nebst Notenbeilagen. Warschau 1912. 63 S. 8⁰ (Z).

JAKUBIN, J. S., דרורים Erzählung für die Jugend. Warschau, Verlag Sifruth, 1911. 32 S. 8⁰ (Z).

—, —, אוהב כסף Erzählung . . . Warschau 1912. 32 S. 8⁰ (Z).

JECHIELCZIK, L., דרך ישרה Lehrbuch für den Unterricht in der hebräischen Sprache und Grammatik sowie für stylistische Uebungen. Wilna 1912. 170 S. 8⁰ (Z).

[JISREEL] יזרעאל Sammelbuch für Literatur, Erzählungen und Gedichte. Herausgeg. von A. S. *Rabinowitsch*. Jaffa 1912. 59 S. (Z).

[JUBELSCHRIFT] ספר היובל של „הצפירה" Jubelschrift der „Hazefirah" 5622—5672. Sammlung verschiedener Abhandlungen nebst geschichtlicher Uebersicht. Warschau 1912. XXXVIII, 100 S. 8⁰ (Z.)

[JUBELSCHRIFT] זמרת־הארץ Sammlung von Jugendschriften für die Zöglinge der Schulen des Hilfsvereins, als Ehrengabe zum 25 jährigen Lehrerjubiläum des Herrn Ephraim Cohn, gewidmet von seinen Verehrern, Kollegen und Schülern, herausgegeben vom Jubiläumskomité. Jaffa 1912. 16 und 167 S. 8⁰. (Z.)

KLAUSNER, J., טראנסקריפציה עברית. Ueber die Transksiption fremdsprachlicher Wörter im Hebräischen. St. Petersburg 1912. 16 S. 8⁰.

[S. Abdr. aus der Monatsschrift „השלח"]. (Z).

KOBAK, A. A., דניאל שפרנוב. Daniel Schafranow, Roman aus der Zeit der Freiheitsbewegung in Russland. Warschau, Verlag „Sifrut“, 1912. 200 S. 8⁰. (Z).

LEVITAN, Z. und LAMDANSKY. P., קובץ שירים. Liedersammlung für die Schule. Verlag der Schule „עבריה“ in Smargon. Wilna 1912. 16 S. 8⁰. (Z.)

LEWINSKY, E. L., . . . כל כתבי. Sämtliche Schriften . . . . . . III Bd. Feuilletons: 1) לכל חגי השנה; 2) חזון הרוחות; 3) על ענינים שונים. Odessa, 1912. 347 S. 8⁰. (Z.)

[Bd. I u. II vgl. ZfHB. XVI, 2.]

LILIENBLUM, M. L., . . . כל כתבי. Sämtliche Schriften. II Bd.: דברי סופרים Publizistische und kritische Abhandlungen 1870—79. Krakau. Verlag von J. Zeitlin-Moskau, 1912. 469 S. 8⁰. III Bd.: דברי סופרים. Publizistische und kritische Abhandlungen 1880—89. Odessa, 1912. 387 S. 8⁰. (Z).

[I. Bd. vgl. ZfHB. XIV, 164].

LUNCZ, ABR. M., המעמר Haméamer. Recueil d'articles dans toutes les branches des recherches sur la Palestine, publiés en hébreu dans les livres, annuaires, revues périodiques et journaux pendant le siècle passé [1810—1905]. Rédigés et rangés avec appendices, corrections, remarques et tables de matière détaillées. (= Bibliothèque Palestinienne III =) Tome II. Jerusalem 1912. (10), S. 277—586 u. (4) S. 12⁰.

[Enthält geogr., topogr. und archäolog. Artikel. Tome I vgl. ZfHB. IX, 66. Z-n]

MARGOLIES, Ch., אהבה ואדיקות. Liebe und Fanatismus. Roman aus dem Leben einer jüd. Familie von E. *Saborowski*, hebräisch von Ch. M. Jerusalem 1911. 12⁰. (Z.)

MARGOLIES, R., ... זה ספר תולדות אדם Biographie des R. Samuel Elieser *Edels* (מהרש"א) [ca. 1565—1632]. Lemberg 1912. 95 u. 5 S. 8⁰.

S. 1—16 Approbationen von Rabbinen nebst Portraits des M'h'r Sch'A' und des jugendlichen Autors Belangloses Werkchen in einem überschwänglichen, von langatmigen talmud. Phrasen und bizarren Wendungen strotzenden Hebräisch abgefasst. Verf. verbreitet sich in pilpulistischen Diskursen über Gebiete die in keinem innern Zusammenhang mit dem Hauptthema stehen. Zur Biographie Edels vgl. Horodetzky: שם משמואל (1895) und לקורות הרבנות (1910) S. 183 bis 90.

MUSCHKAT, Ch, L, אדם המעלה. Die Pflichten eines intelligenten und gesitteten Menschen gegen Gott, gegen sich selbst und gegen seine Mitmenschen. Nach Talmud und Midraschim dargestellt. 2. Aufl. Warschau 1913. 46 S. 8⁰. (Z).

[I. Ausgabe erschien Warschau 1894].

OSORKOWSKY, J., KRITSCHEWSKY, M. und JECHIELI, J., שעורי הסתכלות. Lektionen für den anschaulichen Realienunterricht und für die Heimatkunde. Ausführliche Anleitung für den Unterricht in den drei ersten Klassen der Volksschulen, nebst einem Wörterverzeichnis. Jaffa, Verlag „Koheleth", 1912. 404 S. 8⁰.

PERLA, K. V., אוצר כל Encyklopädie sämtlicher Sprüche, Sentenzen und Gleichnisse der talmudischen Literatur, alphabetisch geordnet und erläutert. Teil I: die Buchstaben א—ג. Anhang: מאוצר לאוצר Berichtigungen und Zusätze zu seinem אוצר לשון חכמים. Lublin 1909. 310, (2) u. 36 S. 8⁰. Rub. 1,50 (Z.)

PRILUTZKY, N., יידישע פאלקסלידער. Jüdische Volkslieder gesammelt, erklärt und herausgegeben. II Bd.: a) Lieder und Sprüche vom Tode; b) Weltliche und moralisierende Balladen und Legenden. Warschau, Neuer Verlag, 1913. (4) und 176 S. 8⁰. Rub. —,85.

[I. Bd. vgl. ZfHB. XV, 163]. (Z.)

RABBI BENJAMIN [J. FELDMANN], יהודי תימן. Die jemenitischen Juden. Warschau, Verlag des Hauptbureaus des Jüdischen Nationalfonds in Köln a. R., 1913. 24 S. 12⁰. (Z.)

RABBINER, Z., לאס מאדרים זודיאס דילה איפוקה ביבליקה. Les méres juives de l'époque biblique. Contenant une description psychologicomorale sur les vertus dominantes religieuses, morales et nationales qui faisaient distingner les méres juives de l'époque biblique, pour le bonheur de leurs familles et la gloire de leur nation. Ecrit pour la première fois en judéo-espagnol d'après les meilleures études sur la Bible et accompagné des commentaires du Talmud et des Midraschim ainsi que des remarques et relatives des celébres exegetes juifs. Constantinople 1913. VIII, 488 S. 8⁰. fr. 10.

ROMANOWITHCH, H., ירחי עמל. Die grossen Sommerferien und die verhängnisvolle, unwillkürliche Ruhezeit der notleidenden hebr. Privatlehrer in den Grossstädten in zwölf satyrischen Gedichten geschildert. Warschau, 1912. 26 S. 8⁰. (Z.)

ROSENSTEIN, A. B., קובץ נוסחאות משפטים וכללים. Sammlung von Formeln, Sätzen und Regeln aus der elementaren Mathematik. Jaffa 1912. 22 S. 8⁰. (Z.)

[SAMMELBUECHER] זאמעלביכער für jüd. Folklore, Philologie und Kulturgeschichte. 1. Bd. Herausgeg. von N. *Prilutzki* und S. *Lehmann*. Warschau, 1912. 179 S. 8°. Rub. —,85.

[Inhalt: 1) Jüdische Sprichwörter und Spitznamen von Ländern, Gegenden und Städten. (Jüd. Abderiten) 1061 Nrn.; 2) Purimspiele: Nr. 1 גלית הפלשתי (Erste Variante) Nr. 2 גלית הפלשתי (Zweite Variante) Nr. 8. מלך שאול שפיל (Dritte Variante des גלית הפלשתי); 3) Jüdische Dialektologie; 4) Miscellanea etc. Z-n.]

[SAMMELWERK] הארץ והעבודה. Das Land und die Arbeit. Sammlung von Abhandlungen über jüd. Landarbeit in Palästina, aus den fünf Jahrgängen der Zeitschrift הפועל הצעיר (Dem Andenken Jos. Witkins gewidmet.) Jaffa 1912. 86 S. 8°. (Z).

SCHABAD, A. CH., תולדות הימים Geschichte des Gebethauses und der Brüderschaft: שבעה קרואים zu Minsk 1763—1904. Minsk 1912. 187 S. 8°. (Z)

[תולדות הימים I. Teil 1763 bis 1793 erschien Wilna 1904. Z-n.]

SCHAFF, I., עכסה בת כלב. Historische Erzählung. 2 Teil. Warschau, Verlag Sifruth, 1912. 70 S. 8°. 3. Teil. ibid. 1912. 69 S. 8°.

[I. Teil, vgl. ZfHB. XVI, 4.] (Z.)

SCHEHEREZADE, אלף לילה ולילה Tausend und eine Nacht. Aus dem Arabischen von Dav. *Jelin*. I. Teil, mit Textabbildungen. Odessa, Verlag „Turgemann", 1912. 161 S. 8°. (Z).

SOMBART, W.: 1) . . היהודים והשתתפותם Die Judun und das Wirtschaftsleben; 2) עתידות עם ישראל, Die Zukunft der Juden, ins Hebräische [auszüglich] übertragen von J. S. *Boguslawsky*. Kiew 1912. 96 S. 8°. (Z.)

STAWSKI, M., בחצר העצים. Erzählung für die Jugend. Warschau, Verlag Sifruth, 1911. 18 S. 8°. (Z).

—, —, וואַרקה Erzählung . . . . Warschau, Verlag Sifruth, 1912. 39 S. 8°. (Z.)

[ביבליותיקה לילדים ונערים NN. 25 und 28.]

STEINBERG, Jak. על שפת הנהר. Am Ufer, Erzählung für die Jugend. Warschau, Verlag Sifruth, 1911. 30 S. 8°.

—, —, מגלת הרעב Erzählung . . . Warschau 1912. 19 S. 8°. (Z).

TIMROT, A. S. [Pseudon: אחד הרבנים המרגישים], האמונה הטהורה והדת ההמונית. Der lautere Glaube und das Volksgesetz. Odessa, Verlag Moria, 1912. 14 u. 72 S. 8°. (Z.)

—, —, מוסר התורה והיהדות. Die Ethik der Bibel und des Judentums. Sammlung von Vorträgen. Wilna 1912. 174 S. 8°. (Z.)

TOLSTOI, L. N., השטן. Der Satan, aus den nachgelassenen Schriften hebr. übertragen von S. *Wirt*. Wilna, Verlag אחים 1912. 73 S. 8°. (Z.)

TSCHERNOWITZ, CH., כתבי רב צעיר I. Buch: התלמוד. Der Talmud, allgemeine Uebersicht über das Wesen der mündlichen Lehre, die Grundlagen der Halacha und ihre Entwicklung bis zum Abschluss der Mischna. Warschau, Verlag, „Hassefer", 1911. (2) u. 144 S. 8°. (Z). II. Buch שעורים בתלמוד 1. Teil: Einleitung zum Traktat Baba Kama. 2 Teil.: Erläuterungen zu demselben, ibidem 1913. 121 und 71 S. 8°. (Z).

VOLKSBUECHERVERLAG הוצאות לעם Redaktion Hapoël Hazair in Jaffa. 1911—12.

[Heft 1 bis 26 vgl. ZfHB. XV, 3 und 164].

27) *W. Lunkewitsch*, הרעם והברק Der Donner und Blitz. Hebräisch von A. *Abronin* . . S.; 28 – 32 N. *Rubakin*, מאורעות עולם Die Ereignisse der Weltgeschichte und der Krieg gegen den Krieg. hebräisch von A. *Saken* . . . S.; 33) J. *Grasowsky*, ים הקרח הצפוני Das nördliche Eismeer, geogr. Skizze . . S.; 34) W. *Lunkewitsch*, המאור למינהו Das Licht in seinen verschiedenen Erscheinungsformen, hebräische Bearbeitung von A. *Saken* S.; S. A. *Pornetzky*, מתנות הים. Die Gaben des Meeres, hebräisch von J. S. *Adler*. 24 S.; 36 – 37) J. *Grasowsky*, נורבגיה Norwegen, ethnographische Skizze. Heft 1 u. 2. 38 S.; 38—39) W. *Lunkewitsch*, האויר. Die Luft, hebr. von A. *Saken*. Heft 1 u. 2. 46 S.; 40 41) W. *Lunkewitsch*, הענקים והננסים Riesen und Zwerge im Tierreich, hebräisch von A. J. *Godani*, Heft 1 u. 2. 29 u. 30 S.; 42) J. *Berlin*, מחיי הפראים Aus dem Leben der Wilden, Heft 4. Hebräisch bearbeitet von J. S. *Adler* . . . . S.; 42 - 44) J. *Klausner*, נחמיה Historischer Abriss. 46 S.; 45) N. *Rubakin*, ה' ת' בוקל H. Th. *Buckle*, hebr. bearbeitet von J. *Grasowsky*. 19 S.; 46—47) J. *Wagner*, האש והאור Feuer und Licht, hebr. von A. *Ujetzky*. 36 S.; 48) S. Ch. *Berkus*, פסתר L. *Pasteur*, biogr. Skizze. 26 S. (Z.)

WINITZKY, A., מסכת רופאים (תלמוד בבלי) Satyre auf die modernen Aeskulapen, in Form eines humorist. Talmudtraktats. 2 Teile. Kiew 1910-11. 46 u. 55 S. 12°. (Z.)

WITKIN, J. . . . מבחר כתביו של. Ausgewählte Schriften. Herausgg. von A. S. *Rabbinowitsch*, J. *Feldmann* und J. *Ahronowitz*. Jaffa 1912. 77 S. 8°. (Z).

ZOUTE, Ch. L., ממראות ארצנו. Bilder aus Palästina I. החרף Winterlandschaft (Schilderungen) Jerusalem 1912. 50 S. 8°. (Z).

---

b) Judaica.

ABRAHAM, M., Hebräische Lesefiebel zugleich eine Vorstufe zur Tefilla kezara. 5. verb. Aufl. Frankfurt a. M., J. Kauffmann, 1913. 40. S. 8° M. 0,50.

ALTMANN, A., Geschichte der Juden in Stadt und Land Salzburg von den frühesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Nach handschriftlichen und gedruckten Quellen bearbeitet und dargestellt. Mit 14 Abbildungen und 1 Facsimile. Erster Band: Bis zur Vertreibung der Juden aus Salzburg 1498. Berlin, Louis Lamm, 1913. XIX und 273 S. 8°. M. 6.

[Genauerer Titel s. ZfHB. XVI. 48. Wenn eine Lokalgeschichte, wie die vorliegende, trotz geringer Ausbeute, mit solcher liebevollen Hingabe durchgearbeitet wird, so muss dem Fleisse des Vrf. alle Anerkennung gezollt werden. Freilich lässt es sich hierbei kaum vermeiden, dass minder wichtige Umstände und Ereignisse breitgetreten und mit grosser Ausführlichkeit behandelt werden. Unter den vielen Kapiteln (das Buch hat deren 19), die manchmal kaum 2 bis 3 Seiten umfassen, leidet die Uebersichtlichkeit. Bedauerlich sind bie vielen Sprachfehler, deren Berichtigung am Schlusse des Buches fast 8 Seiten in Anspruch nimmt. Wünschenswert ist ein ausführliches Personen- und Sachregister, das wohl der 2. Band bringen wird. — Im Einzelnen seien noch folgende Bemerkungon mitgeteilt. Ein Jizchak von Salzburg wird in Isserleins פסקים וכתבים No. 139 erwähnt; der gleiche Name begegnet uns auch in den RGA Jakob Weil No. 172. — Zu S. 74 n. 22. Der 20. Kislew des Jahres 5104 war ein Montag; im hebr. Text steckt irgend ein Fehler; vielleicht ist ב״ו statt ב׳ zu lesen. In der Anmerkung steht zwar Montag, was aber p. 259 wieder mit Sonntag berichtigt wird. — Zu S. 75. Auch der hier mitgeteilte Grabstein beruht auf falscher Lesung, da der 2. Elul 5109 auf Montag fiel; vielleicht ist כ׳ אלול statt ב׳ אלול zu lesen; der 20. Elul fiel auf Freitag*). — In No. 2 (Bild 4) scheint mir die Lesung ליר unrichtig zu sein; ich möchte eher ליר = לירח lesen, was besser zu dem folgenden Worte כסליו passt. — Zu S. 76. Auch die Lesung von No. 4 (Bild 5) enthält eine Unrichtigkeit, da der 20. Adar 5118 auf Donnerstag fiel. Daselbst ist unten bei No. 1 zu bemerken, dass der Fasttag Ester 5132 auf Mittwoch fiel; vielleicht ist am Anfang יום ד׳ לשבת zu lesen. — Die S. 112 erwähnte Urkunde d. a. 1404 ist auch in Mtsch. 25 p. 284 von Wolf mitgeteilt; desgleichen die S. 122 erwähnte Notiz aus Registr. Eberhardi 62 bezüglich Verbrennung der Juden in Salzburg und Hallein. — Zu S. 144. Dass die Juden von Salzburg dem Kaiser Sigmund I. als Krönungsgeschenk 400 Gulden steuern mussten, ist aus der in Geigers Zeitsch. für die Gesch. der Juden in Deutschland III, 123 mitgeteilten Urkunde zu ersehen. — Zu S. 268. Der in diesem Nachtrag für Salzburg requirierte Rabbiner David Bluma gehört nicht hierher und die auf Horovitz, Frankfurter Rabinen, I,28 gestützte Notiz beruht auf einem in diesem sonst ausgezeichneten Werke befindlichen Druckfehler. David b. Mose Blum, Bluma od. Blumis (da seine Mutter Blume hiess) war Rabbiner in

---

*) Der Name מרוש klingt sehr fremdartig; vielleicht ist מרישש zu lesen, ein Familienname, der sich in Prag und anderswo vorfindet.

Sulzburg im Breisgau (bad. Oberland) und scheint in hohem Ansehen gestanden zu haben. Joseph b. Mordechai Gerson Kohen, Schulrektor in Krakau, Vrf. von שו״ת שארית יוסף, bezeichnet ihn das. No. 31 als seinen Verwandten mit dem Bemerken הנה ראיתי מה שכתב הגאון מחותני כמהר״ר דוד זולצבורג י״ץ אין דור יתום שהוא שרוי בתוכו כי הוא הראה חכמתו ובקיאותו. In der bekannten Streitsache zwischen den Rabbinen Frankfurts und Schwabens (vgl. Horovitz a. a. O.) unterschrieb er als angrenzender Rabbiner die Briefe des R. Eisik von Günzburg. Wie aus שו״ת מהרש״ל No. 37 ersichtlich ist, beschäftigte er sich auch mit dem Schreiben von תפלין ומזוזות und mit dem Abschreiben hebräischer Bücher. So wird er im Cat. Hamburg p. 71 als Abschreiber des ס נצחו genannt; vgl. auch das. No. 218, wo eine von ihm besorgte Abschrift einer Urkunde d. a. 1517 erwähnt und auf sein תקון שטרות Bezug genommen wird mit dem Beisatze העתק האשל הגדול כמהור״ר דוד בלומא זלה״ה מק״ק זולצבורג במדינת בריזגויא. Dort wird auch eine Bemerkung des R David Blum aus יוסף אומץ citiert, wo er als גאון bezeichnet wird (im gedruckten יוסף אומץ fehlt das Citat). Er wird ferner von seinem Verwandten Abraham b. Simon Levi Stang, Rabbiner in Neuburg, erwähnt (Cat. Bodl. No. 2249, wo Neumark auf Irrtum beruht), sowie in einer Kompilation aus den Jahren 1535 bis 1544 (ibid. No. 2289 [9]). Seine Abschriften befanden sich auch in Besitz des R. Jair Chajim Bacharach (cf. Kaufmann, J. Ch Bacharach p. 99). Er war Schüler und Freund des R. Salomo Luria, wie aus dem oben erwähnten Responsum hervorgeht. Er wird auch im שלשלת הקבלה und im סדר הדורות unter den zeitgenössischen Gelehrten genannt; vgl. auch Asulai שם הגדולים ed. Warschau p. 31 No 7 R. Joseph b. Isack Levi Aschkenasi, der erste Rabbiner von Metz nach Wiederaufrichtung dieser Gemeinde, bezeichnet sich mit Stolz als Schüler des R. David Blum (cf Zunz עיר הצדק p. 24 und Note 85: הכרמל 1878 p. 661; R.E.J. 22, 95). Die im Elsass gebräuchlibhen Bussgebete werden im סדר סליחות (ed. Frankfurt 1725; ed. Karlsruhe 1798) auf die Autorität des R. David Blum zurückgeführt. Wie es scheint, hat er sein Leben im heil. Lande beschlossen. Nach einer Notiz in שם ושארית von Jos. Kohn-Zedek soll R. Meschulam Sulzburg, der aber allgemein R. Meschulam Salzburg genannt wird und Ende 1644 als Rabbiner in Lemberg starb, der Enkel des R. David Blum gewesen sein. *Löwenstein.*]

ANTISEMITISMUS eine erbliche Belastung. Kurzgefasster u. volkstümlich gehaltener Nachweis. Von einem Wiener Kommunallehrer. Wien, R. Löwit, 1913. 17 S. 8° M. 0,20.

BAER, Fritz. Studien zur Geschichte der Juden im Königreich Aragonien während des 13. u. 14. Jahrhunderts. (= Historische Studien. Veröffentlich von E. Ebering. 106. Heft). Berlin, E. Ebering, 1913. 212 S. 8° M. 6.

[BERDYCZEWSKI, M. J.] Die Sagen der Juden. Gesammelt und bearbeitet von *Micha Josef* ben Gorion. [1. Bd.]. Von der Urzeit. Jüdische Sagen und Mythen. (Die Texte sind verdeutscht von Rahel Ramberg — Berdyczewski.) Frankfurt a. M., Rütten u. Loening, 1913. XVI, 378 S. 8° M. 6.

BOEHL, F. M. T. Kanaän voor den intocht der Israëlieten, volgens, Egypt. en Babyl. bronnen. Rede. Groningen, J. B. Wolter 1913. 40 S. 8° f. 0,75.

BRANN, M., Die schlesische Judenheit vor und nach dem Edikt vom 11. März 1812. Breslau, Koebner, 1913. 44 S. 8° M. 1,20.

BUDDE, K., Das Buch Hiob, übersetzt und erklärt. 2., neu bearb. Aufl. (= Göttinger Handkommentar zum Alten Testament, in Verbindung mit anderen Fachgelehrten herausg. v. W. Nowack. Neue Aufl. II. Abt. Die poetischen Bücher. I. Bd.) Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1913. LXIV, 274 S. 8° M. 7,60.

CHEYNE, T. K. The mines of Isaiah re-explored. London, Black, 1912. X, 199 S. 8° 5 s.

EERDMANS, B. D. De beteeknis van het Oude Testament voor onze kennis van de gedachtenwereld der oudheit. Rede. Leiden, S. C. van Doesburgh, 1913. 23 S. 8° f. 0,25.

EISELEN, F. C. The christian view of the Old Testament. New York, Eaton and Mains, 1912. 267 S. 8° Doll. 1.

EISSFELDT, O. Der Maschal im Alten Testament. Eine wortgeschichtliche Untersuchung nebst einer literargeschichtlichen Untersuchung der משל genannten Gattungen „Volkssprichwort" und „Spottlied". (= Beiheft XXIV [zur] Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft). Giessen, A. Töpelmann, 1913. IV, 72 S. M. 3.

FEILCHENFELD, F., Kurzgefasstes Lehrbuch der jüd. Religion für Schule und Haus. Neu herausg. von Samuel *Freund*. 4., verm. u. verb. Auflage. Frankfurt a. M., J. Kauffmann, 1913. VIII, 111 S. 8° M. 1,30.

FREISTATT, Die, Alljüdische Revue. Monatsschrift für jüdische Kultur und Politik. Herausg.: Jul. Kaufmann. Red.: F. M. Kaufmann. April 1913—März 1914. 12. Nrn. Eschweiler (Kr. Aachen), Verlag der Freistatt, 1913. Nr. 1: 69 S. 8° halbjährlich M. 2,50.

[GEBETE]. Hagada. Liturgie für die häusliche Feier der Sederabende, in deutscher Sprache neu bearbeitet von C. *Seligmann*. Mit Bildern aus einer handschriftlichen Amsterdamer Hagada vom Jahre 1738 im Besitz des Herrn Dr. Linel in Frankfurt a. M. und mit Kompositionen von Cant. M. Henle und Jacques Offenbach zum Teil nach alten Melodien. Frankfurt a. M., J. Kauffmann, 1913. 65 S. 8° M. 3.

GLUECKEL von HAMELN, Der, Denkwürdigkeiten, aus dem Jüdisch-Deutschen übersetzt, mit Erläuterungen versehen und herausg. von Alfred *Feilchenfeld*. (Memoiren jüd. Männer und Frauen). Berlin, Jüdischer Verlag, 1913. 328 S. 8° M. 4.

GOLDIN, H. E., Mischna: a digest of the basic principles of the early Jewish jurisprudence. Transl. and annotated. London, Putnam, 1913. 6 s.

[GOLDSDHMIDT, J.] Talmud-Tora-Realschule. Bericht über den Neubau und seine Einweihung. Progr. Hamburg 1912. 13 S. und 2 Taf. 4°.

GRAY, G. B. A critical introduction to the Old Testament. London, Duckworth, 1913. 266 S. 8° 2 s. 6 d.

GRONEMANN, S., Genealogische Studien über die alten jüdischen Familien Hannovers. Im Auftrage der Direktion des Wohltätigkeitsvereins (Chewra kadischa) der Synagogengemeinde Hannover an der Hand der Inschriften des alten Friedhofes. 1. Abteilung: Genealogie der Familien. 2. Abteilung: Grabschriften und Gedächtnisworte. Berlin, L. Lamm, 1913. XXIII, 160 und 146 S. m. 3 Taf. 8°

[Lokalgeschtliche und genealogische Forschungen bilden in neuerer Zeit ein wissenschaftliches Feld der Spezialbearbeitung, die zu interessanten Darstellungen vielfach Gelegenheit gibt. Vorliegendes Werk, das diesem Gebiete angehört, wurde im Auftrage des Wohltätigkeitsvereins (Chewra kadischa) der Synagogengemeinde Hannover verfasst. Wenn es nun schon an und für sich eine verdienstvolle Arbeit ist, die Familien einer Grossgemeinde in ihrem Ursprung und ihrer weiteren Entwicklung vorzuführen und darzustellen, so wächst das Interesse für einen weiteren Leserkreis durch den Umstand, dass die Familien Hannovers eine hervorragende Stellung einnahmen und zu andern auswärtigen Familien verwandtschaftliche Beziehungen angeknüpft wurden, deren Fäden, wie der Verfasser im Vorwort bemerkt, bis über die Grenzen Deutschlands hinausreichen und auf klangvolle Namen hinweisen, deren Träger in der ganzen Judenheit mit Verehrung genannt werden. Namen wie Behrend Lehmann, Eger, Jaffe, Kann, David Michael, Oppenheiner, Tiktin u. A. sind weltbekannt. Verfasser hat sich mit sichtbarer Liebe in die Geschichte dieser und anderer Familien versenkt und ein farbenreiches, lebhaftes Bild entworfen, das jeden Leser befriedigen und sein Interesse wecken muss. Grabschriften und Memorbuchauszüge, die wörtlich mitgeteilt werden, ergänzen mit andern Urkunden und Dokumenten das Gesamtbild und bieten ein reiches Material für Familienforschung. Verschiedene Ergänzungen und Datenberichtigungen habe ich, um vorliegende Besprechung nicht zu weit auszudehnen, dem Vrf. brieflich mitgeteilt. Ein äusserst wertvoller Beitrag zur Familienforschung liegt hier vor, und wer nur irgendwie auf diesem Gebiete tätig ist, wird mit mir dem Vrf. für diese ungemein fleissige, lehrreiche und gehaltvolle Arbeit aufrichtigen Dank und vollste Anerkennung zollen. — *Löwenstein*].

HARTTE, K., Zum semitischen Wasserkultus (vor Ausbreitung des Christentums). Diss. Tübingen 1912. 173 S. 8°

HUEHN, E., Einführung in die biblischen Bücher. Altes Testament. 2. Heft. Die geschichtlichen Bücher des alten Testaments von den Richtern bis zu Nehemia, nebst Ruth, Esther und Jona. Tübingen, J. C. B. Mohr, 1913. IV, 168 S. 8° M. 1,50.

JAHN, G., Die Elefantiner Papyri und die Bücher Esra-Nehemja. Mit einem Supplement zu meiner Erklärung der hebr. Eigennamen. Leiden, Buchh. und Druckerei vorm. E. J. Brill, 1913. 107 S. 8° M. 3.

JEAN, F. C. Jérémie, sa politique, sa théologie. Paris, J. Gabalda, 1913. X, 89 S. 16°.

ITKONEN, L., Der metrische Bau der in die deuterojesajanische Gedichtsammlung eingefügten Stücke über die Verfertigung und Verehrung der Gottesbilder. (= Annales Academiae scientiarum Fennicae. Ser. B. Tom. VII. No. 3). Helsinki 1912. 11 S. 8°

KIRSCHNER, M., Die Sterblichkeit und die Todesursachen der Juden in München von 1881—1908. Diss. München 1912. 45 S. 8°

KYLE, M. G. The deciding voyce of the monuments in biblical criticism. London, Soc. f. Promot of Christ. Knowledge, 1913. 4 s.

LANDAU, L., Hebrew—German Romances and Tales and their relation to the romantic litterature of the Middle Ages. I. Arthurian Legends. [S. A. aus Teutonia. Heft 21.] Leipzig, E. Avenarius, 1912. 85, 149 S. m. 4 Taf. 8° M. 6.

LOTZ, W., Hebräische Sprachlehre. Grammatik, Vokabular und Uebungsstücke. 2 durchgesehene und verm. Aufl. Leipzig, A. Deichert Nachf, 1912. VI, 174 u. 16 S. 8° M. 3.

MEYER, W., Der Wandel der jüdischen Typus in der englischen Literatur. Diss. Marburg a. L. 1913. XI, 88 S. 8°

MICHEL, FR. Jahrhundertfeier der Emanzipation der jüdischen Bewohner Frankfurts. Progr. Frankfurt a. M. 1912. S. 35—49 4° [Frankfurt a. M., Philanthropin, Realschule und Lyceum d. isr. Gemeinde].

MITCHELL, H. G., The Ethics of the Old Testament. Chicago, University Press, 1912. X, 417 S. 8° Doll. 2.

MONUMENTA hebraica. Monumenta talmudica. Unter Mitwirkung zahlreicher Mitarbeiter herausg. von S. *Funk*, W. A. *Neumann*, A. *Wünsche*. 1. Bd.: Bibel und Babel, be-

arbeitet von Salomo *Funk*. (In 4 Heften.) 1—3. Heft. Wien, Orion-Verlag, 1913. 1: VII u. S. 1—80. 2—3: S. 81 — 242. 34,5×24,5 cm. je M. 10.

NEIL, J., Every day life in the Holy Land. London, Cassel, 1913. 292 S. 4°. 7 s. 6 d.

PROKSCH, O., Die Genesis, übersetzt u. erklärt. (= Kommentar zum Alten Testament. Herausg. v. Ernst Sellin. 1. Bd.) Leipzig, A. Deichert Nachf., 1913. XI, 530 S. 8°. M. 10,50.

RAUSCHEN, G., Neues Licht aus dem alten Orient. Keilschrift- und Papyrusfunde aus dem jüd.-christl. Altertum, Ausgrabung der Menasstadt. Bonn, P. Hanstein, 1913. III, 61 S. 8°. M. 0,80.

ROGERS, R. W., Cuneiform parallels to the Old Testament. Translated and edited. New-York. Eaton und Mains, 1912. XXII, 470 S. m. 48 Taf. u. 1 Chronologial table. 8°. Doll. 4,50.

ROHNER, A., Das Schöpfungsproblem bei Moses Maimonides, Albertus Magnus und Thomas von Aquin. Ein Beitrag zur Geschichte des Schöpfungsproblems im Mittelalter. (= Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters. Texte und Untersuchungen. In Verbindung mit Georg Freih. v. Hertling und Matthias Baumgartner herausg. v. Clemens Baeumker. XI. Bd. 5. Heft). Münster, Aschendorff, 1913. XII, 140 S. 8°. M. 4,75.

SAPIR, E. und Krause. Karte des Landes Israel (Palästina) auf Grund der Kiepertschen Karte hergestellt. (Gezeichnet von Paul Krause u. Sandor Kästner.) [In hebr. Sprache.] 1:200,000. Berlin, Jüd. Verlag, [1913] 192,5×130 cm. M. 10.

[Die Karte reicht von 20° 45′ bis 34° 10′ nördlicher Breite und von 34° 20′ bis 37° 55′ östlich von Greenwich. Ausser dem Hauptteile sind noch folgende Nebenkarten: Gebiete der XII Stämme und Jerusalem zur Zeit des zweiten Tempels. Z – n.] (Z).

SCHAMBERGER, A., Das Menschenopfer im Alten Testament. Progr. Zeitz 1912. 13 S. 4°.

SCHWAB, Moïse, Le manuscrit hébreu No. 1408 de la Bibliothèque Nationale. [Tiré des Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale et autres bibliothèques tome XXXIX]. Paris, Klincksieck, 1913. 34 S. 4°.

[Der hier beschriebene Kodex, der unlängst von der Nationalbibliothek in Paris erworben worden ist, ist ein Sammelband, wie wir solche auch sonst haben (vgl. z. B. Neubauer, Isr. Letterb. II, 177; III, 1, 56). Anfang und Ende fehlen und daher ist der Kompilator unbekannt. Sch. vermutet, dass es vielleicht Elieser b. Joel Hallewi gewesen ist, wahrscheinlich weil er von sich und seinem Vater, sowie von seinem Gross-

vater, Elieser b. Natan, in erster Person spricht, aber das geschieht in dem Stück fol. 2—6, das הלכות טרפות מאב"י העזר"י enthält. Merkwürdig aber ist es, dass hier Elieser b. Joel auch in dritter Person erwähnt wird (s. p. 7). Auch ein ר' שמואל הלוי ב"ר מאיר wird hier erwähnt, aber vielleicht ist הלוי ein Kopistenfehler. Die hier zitierten שערי רב שמואל בח"ה sind selbstverständlich die שערים des Samuel b. Chofni (בן חפני הגאון = בח"ה) und nicht eines sonst nicht existierenden b. Chajim Hallewi, wie Sch. p. 30 vermutet. — Auch das darauffolgende Stück f. 7—13 a mit der Ueberschrift בשם רבי' ערבות אחל עניני כתובות וכו' ist nicht anderes als die משפטי הכתובה des ראבי"ה, die Sulzbach im Jahrbuch der Jüd.-Liter. Gesellsch. III (1905), hebr. Abteil. p. 5—25, ediert hat. Es genügt die von Sch. p. 7—8 zitierten Autoren mit denen in der Edition angeführten zu vergleichen. So wird hier Isak b. Mordechaj p. 7 l. 7 angeführt, Eliakim p. 10 l. 7 v. u.[1]) usw. Sch. kennt vom ראבי"ה nur ms. Bodl. 631 und Parma 392 (p. 6 n. 2), es existieren aber noch zwei mss. in Oxford (Bodl. 638. 639), zwei in London (in בית המדרש, Cat. Neub. nr. 11, u. im Jews' College, ms. Halberst. 239 = Cat. Hirschfeld 115) und eine in Amsterdam, in der Bibl. Rosenthaliana. Aus der Halberstamschen Hs. hat Dembitzer den ראבי"ה zu edieren begonnen (was Sch. ebenfalls nicht erwähnt), zu der von den מק"נ begonnenen ed. Aptowitzer sind auch andere Hss. benutzt. — Fol. 13b—37 sind die ה' שמחות des Meir b. Baruch (ed. in מחנה לויה von Juda b. Natan Hallewi, Livorno 1819; p. 30 ist cent cinquante numéros in cent quinze zu verbessern). Auch hier genügt eine Vergleichung der Zitate bei Sch. p. 8—9 und in der Edition. So ושמעתי מפי ה"ר יוסף ן' יצחק כשהיה רבי אפרים [ברבי יצחק] בווירמשא § 5 (ed. f. 9 b); Meir aus England im Namen Simsons § 92 (f. 46 b). Dieser Meir מאינגלטירא verfasste הלכות אבלות, die Meir b. Baruch auch sonst zitiert (z. B. § 112, f. 56 b), darunter auch מעשה בה"ר שלמה מטריים שהיה אבל . . . כך מצאתי כתוב בהל' אבלות של ה"ר מאיר מאינגלטירא (§ 115, f. 57 b). Dass darunter Meir aus Norwich gemeint sein soll, ist ungewiss. Der מורי דודי ה"ר יוסף ב"ר מאיר (§ 105, f. 56 a) ist selbstverständlich ein Onkel Meir b. Baruchs, wohl ein Bruder seines Vaters (s. Wellesz, REJ 58, 229) und nicht, wie Sch. (p. 9) vermutet, Josef b. Meir aus Saulieu. — Fol. 38 enthält תשובות המינין und hier wird im Namen eines Isak aus Troyes angeführt, was sonst im Namen Natans Offizial zitiert wird (REJ 3, 30). Unmöglich aber ist darunter der Vater Raschis gemeint, da von dessen Gelehrsamkeit sonst nichts bekannt ist (das Zitat bei Raschi, Aboda Zara 75 a: לשון אבא מורי מנוחתו כבוד ist ein Zusatz aus RSBM) und da zu seiner Zeit kaum schon religiöse Kontroversen stattgefunden haben. — Die Zeit des Kompilators ist durch das vorkommende Datum 1237 bestimmt (s. p. 13—14), seine Heimat aber war wohl das Rheinland, da viele französische und deutsche Glossen vorkommen. Letztere auch in einem kurzen Lexikon zu griechischen und lateinischen Wörtern im Tanchuma nach der Reihenfolge der Wochenabschnitte, das am Anfange des Kodex enthalten ist (mitgeteilt und bearbeitet von Sch. p. 14—26). — *Samuel Poznanski*].

---

[1]) פירושי ר' אליקים, darunter ist mit Sch. Eliakim b. Meschullam Hallewi zu verstehen, den Elieser b. Joel auch sonst zitiert und der in der Tat Erläuterungen zum Talmud geschrieben hat (s. Gross, MGWJ 1885, 565). Wäre es Eliakim b. Josef, wie Sulzbach annimmt, so wäre er זקני genannt (s. ib. p. 305).

SELLIN, E., Altes Testament. (= Die Theologie der Gegenwart. Herausg. v. G. Grützmacher, Jordan u. a. VII. Jahrgang. 2. Heft). Leipzig, A. Deichert Nachf., 1913. 39 S. 8⁰. M. 0,80.

—, —, E., Die biblische Urgeschichte. 2. verm. u. verb. Aufl. (= Biblische Zeit- und Streitfragen zur Aufklärung der Gebildeten. Herausg. v. Fr. Kropatscheck. I. Serie. Neue Aufl. 11, Heft). Berlin—Lichterfelde, E. Runge, 1913. 50 S. 8⁰. M. 0,60.

—, —, E. und WATZINGER, K., Jericho. Die Ergebnisse der Ausgrabungen. Mit 4 Tafl., sowie 550 Abbildungen im Text u. auf 45 Blättern. (= Wissenschaftliche Veröffentlichung der deutschen Orient-Gesellschaft. 22.) Leipzig, J. C. Hinrichs', 1913. IV, 190 S. 8⁰. M. 60.

STAERK, W., Neutestamentliche Zeitgeschichte. II. Die Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter. Mit 1 Planskizze. 2. verb. Aufl. (= Sammlung Göschen. Neue Aufl. No. 326). Berlin, G. J. Göschen, 1912. 151 S. 8⁰. M. 0,90.

STRAHAN, J., The book of Iob interpreted. Edinburgh, Clark, 1913. XII, 356 S. 8⁰. 7 s. 6 d.

STUDIES in Jewish literature. Issued in honor of Professor Kaufmann Kohler, Ph. D., president Hebrew Union College, Cincinnati, Ohio, on the occasion of his 70. birthday, 10. may 1913. Berlin, G. Reimer, 1913. VII, 301 S. mit 1 Bildnis, 8⁰. M. 6.

THEO-DOEDALUS. L'Angleterre juive. Israël chez John Bull. Etudes sur l'histoire et la progressive influence des fils d'Israël dans la société, le négoce, la politique, l'armée, les lettres, les finances et les moeurs britanniques. 2. éd. Bruxelles, Larcier, 1913. 384 8⁰.

WARSCHAUER, J., The way of understanding and other studies in the Book of Proverbs. London, J. Clarke, 1913. 332 S. 8⁰. 3 s. 6 d.

WEIDNER, E. F. Zum Kampfe um die altorientalische Weltanschauung. Besprechung von F. X. Kugler: Im Bannkreise Babels. [Aus: Oriental. Literaturzeitung.] Leipzig, Hinrichs, 1913. 16 S. 8⁰ M. 0,40.

WELT, Eine Ungekànnte. Erzählungen aus dem jüdischen Familienleben. Von *Judäus*. 2. Bd.: Zwischen Rhein und Wolga. Frankfurt a. M., Sänger und Friedberg, 1913. III, 476 8°. M. 2,50.

WÜNSCHE, A., Die Zahlensprüche im Talmud und Midrasch. [Aus: Zeitschr. der deutsch. morgenländischen Gesellschaft.] Leipzig, F. A. Brockhaus' Sort., 1912. 117 S. 8°. M. 6.

ZERBE, A., The antiquity of Hebrew writing and literature or Problems in Pentateuchal criticism. Cleveland, O., Central Publ. House, 1911. XXIV, 297 S.-m. 2 Taf. 8°. Doll. 1,50.

ZIEGLER, I., Religion u. Wissenschaft. (= Volksschriften über die jüdische Religion, herausg. von I. Ziegler. I. Jahrgang. 7. Heft). Frankfurt a. M., I. Kauffmann, 1913. 50 S. 8°. M. 0,80.

II. ABTEILUNG.

Die Memoiren Beer Bolechows.

von **A. Marmorstein** (London).

Im Jews' College zu London befinden sich zwei Exemplare,*) resp. Abschriften der Memoiren eines Weinhändlers, Beer Bolechow, der in hebräischer Sprache die Geschichte seines Lebens und seiner Zeit, seines Handels und Wandels beschreibt. Die Memoiren des Beer Bolechow bedeuten für das XVIII. Jahrhundert und für die Kulturgeschichte der Juden in Polen dasselbe, was die der Glückel von Hameln für die zweite Hälfte des XVII Jahrhunderts für die Juden in Deutschland. Wir erhalten in diesen Memoiren einen Einblick in die Vorgänge der Geschichte Polens kurz vor der Teilung und Auflösung des polnischen Staates. Für die Geschichte der Juden erschliesst sich hier eine neue, ungeahnte Quelle, die man nicht übergehen kann. Was David Kaufmann einst über die Memoiren der Glückel von Hameln schrieb (Gesammelte Schriften, Bd. I. p. 174), könnte man auf unsere Memoirenliteratur im Allgemeinen anwenden: „In einem Schrifttume, wie dem jüdischen, in dem alles Persönliche scheu zurücktritt, die Zufälligkeiten des Einzellebens neben dem Bleibenden und Ewigen der Gesamtheit gar

*) Die Kopien dieser Memorien sind stark verbreitet. Uns ist eine Abschrift im Privatbesitz in Jerusalem bekannt. Fr.

nicht zu Worte kommen, sind autobiographische Aufzeichnungen selten" und besonders wertvoll. Wir wollen daher vorläufig einige Punkte dieser Memoiren hervorheben, nachdem wir das, was sich über den Schreiber und seine Familie in den Memoiren vorfindet, vorausschicken.

Der Schreiber der Memoiren heisst Dob Beer Bolechow, war Weinhändler in Lemberg in den Jahren 1740—1770. Der Schreiber hat in seiner Jugend viel gelernt, erlernte auch die polnische und deutsche Sprache und hat sich auch dem Lateinischen zugewandt. Sein Lieblingsbuch war das Werk des englischen Theologen Humprey Prideaux, das Beer in der deutschen Uebersetzung fleissig gelesen und unter dem Titel דברי בינה auch ins Hebräische übersetzt hat; einige Blätter dieser Uebersetzung sind noch vorhanden. Beer war für seine Zeit ziemlich frei von Vorurteilen, bildungsfreundlich und ermahnt seine Kinder und Enkel an dem Bestreben Tora und Bildung zu vereinen, festzuhalten. Seine Familie wohnte in Bolechow, wohin sein Grossvater im Alter von acht Jahren nach den Verfolgungen Chmielnickys im Jahre 1648 aus Meseriz bei Brisk kam. Er starb im Jahre 504—1744, im Alter von 104 Jahren. Der Vater des Schreibers betrieb einen schwunghaften Weinimport aus Ungarn und gelangte zum Wohlstand. Im Alter übergab er sein Geschäft seinen Söhnen Arje Löb, der auch das weltliche Oberhaupt der Vierländersynode gewesen, und Beer. Die Memoiren bieten viel Material zur Wirtschaftsgeschichte der Juden. Wir wollen jedoch hier einige Punkte erwähnen, die die innere Geschichte der Juden berühren.*)

1. Saul Wahl, der angebliche Eintagskönig Polens.

Eine ganze Reihe von Forschern hat sich mit der Sage, die diesen Namen umgibt, beschäftigt. 1. Um die Sage zu verstehen, müssen wir in erster Reihe sehen, wer Saul Wahl in Wirklichkeit war. Balaban denkt an einen Saul, Sohn des Samuel Jehuda Katzellenbogen, der garnicht Wahl geheissen hat, ebenso Bloch. 2. Unsere Memoiren geben über

[1]) S. die Literatur bei Mayer Balaban: Skizzen und Studien zur Geschichte der Juden in Polen. Berlin 1911 p. 24 f.

[2]) p. 33; Zeitschrift der histor. Gesellschaft für die Provinz Posen, IV. Jhg. S. 250 ff.

*) [Einen besonderen historischen Wert haben die Memoiren nicht] Fr.

einen Saul Wahl folgende Notitzen: Wahl wird als der einzige in seinem (Geschlechte) Zeitalter bezeichnet, war reich und gelehrt, ein Berater der Fürsten und Förderer unter seinen Volksgenossen, ihr Fürsprecher bei den Fürsten und Adeligen, bei denen er in hohem Ansehen stand[1]). Der Schreiber der Memoiren rühmt sich selbst in verwandtschaftlichen Beziehungen mit diesem Manne gestanden zu haben. Sein Vater war mütterlicherseits aus derselben Familie und Sauls Frau, die Pesl geheissen hat, war die Tante d. h. die Schwester seines Grossvaters Jakob[2]). Saul lebte in der Stadt Stry[3]), wo er der Pächter der gräfl. Poniatowskischen Güter gewesen ist. Saul verstand sehr gut alle Dinge der Landwirtschaft und galt als Ratgeber des Grafen[4]). Auf Sauls Rat ging der gräfl. Gutsdirektor Kostusko mit dem Vater der Schreibers nach Ungarn um für 36000 polnische Gulden Wein zu kaufen. Sie kauften 200 Fass Tokajer. Wahl hatte die Grenzstadt Skole und den ganzen Bezirk Stry in Pacht[5]). Saul hatte 10 Söhne und eine Tochter und war mit den polnischen Rabbinerfamilien verschwägert[6]). Nachdem jedoch Poniatowski zum Herrn der Stadt Stry ernannt wurde, wollte derselbe seine Güter in seine eigene Verwaltung übernehmen, so dass Saul ohne Besitz blieb[7]). Er musste seine alten Tage mit dem Weinhandel aus Ungarn, der sehr bedeutend war, verbringen[8]). Er war den polnischen Schlachzizen viel Geld schuldig geblieben und konnte

---

1) ושם נמצא (בעיר סטרי) ושם היה איש יהודא אחד חר בדורו שמו ר׳ שאול וואל ז״ל איש גבור חיל אפרתי חכם גדול למדן מופלג, דורש טוב לעמו בני ישראל. מליץ ביושר בעדם בין הפריצים, שהיה מאד מכובד מהם.

2) ואבינו ז״ל היה ממשפחתו מצד אמו ברײנדל, ואשתו הנגידה מרת פעסל ע״ה היתה דודת אבינו אחות אביו, זקיני מהו׳ יעקב ז״ל הנ״ל.

3) ובהיות השררה רעגימענטר פאניאטוסקי הנ״ל בעיר סטרי ושם נמצא ושם היה וגו׳.

4) ומעשיו דר׳ שאול הנ״ל היה מחזיק נכסים מהשררות ולעבוד עם ערלים המשועבדים עבודת האדמה בחרישות וזריעות וזאת היתה מלא כחו מנעוריו. וגם העיר סטרי עם כל אגפיה החזיק זמן רב, והנה הכיר אותו השררה אדון פאניאטוסקי סטרסשי (starosta) דעיר סטרי את ר׳ שאול הנ״ל לחכם גדול ושאל עצתו תמיד.

5) לרבי שאול וואל ז״ל יצא גם כן טובה גדולה מזה, היות שמנעוריו לא עסק ולא ידע שום מו״מ, רק עסק תמיד בהחזקות נכסים, ומלומד היה להתעסק בעניני עבודת שדות וזריעות שם הכנסת הנכסים מגדלי בהמות סוסים ובקרים, והחזיק עיר סקאלי את הכבשים. ביותר החזיק הרבה שנים סטרסווע סטרי וכל אגפיה.

6) מעסקים כאלו היה לו די טרפו וכל צרכי בני ביתו עשרת בנים זכרים מופלאים ובת אחת נקיבה והתחתנו כולם איזו לרבנים ואיזו לשועי בני ישראל המפורסמים.

7) וכאשר השררה הנ״ל נעשה אדון דעיר סטריא לא רצה לשכור את הנכסים איזה איש אהר, רק החזיק הכל לעצמו ועסקי הנכסים נהגו ע״י פקידים וראשי האלוף מוה׳ ר׳ שאול הנ״ל משולל מהכנסתו, בימי ישישו גם לא השיגה ידו לצאת ידי חובתו לאיזו פריצים שנשאר חייב להם איזו סכומות.

8) יעץ אותו אבינו הנ״ל שיתחיל גם הוא במו״מ עם ייגות הגרים, ושמע לעצתו והלך עמו בסך מסוים וקנה בארץ הגר ייגות טובים והביאם ומכרם בריוח גדול.

erst später die Summen begleichen[1]). Nach den Angaben war Saul im Jahre 489 d. i. 1729 noch am Leben [2]). Allem Anscheine nach passen die Angaben in der Sage auf diese hier erwähnte Persönlichkeit.

2) Chajjim Hakohen Rapoport.

Unter den Teilnehmern an der Frankisten-Disputation war auch der damalige Rabbiner in Lemberg, R. Chajjim Hakohen Rapoport. Seine Biographie ist in Bubers אנשי שם ausführlich geschildert[3]). Balaban beschreibt die Disputation nach der Schilderung des Franciskanerpaters Pikulsky[4]). Wir wollen die Berichte der Memoiren über die Disputation später zusammenstellen. Hier mögen einige Mitteilungen über den Rabbiner Rapoport aus den Memoiren folgen. Der Schreiber schildert mit grosser Genugtuung welche Dienste ihm die Beherrschung der Landessprache oft geleistet hat und erzählt unter anderen Ereignissen seines Lebens, wie er im Jahre 513 14 (1753) dem damaligen Rabbiner Chajjim Hakohen Rapoport aus der Verlegenheit geholfen habe. In einem Dorfe neben Lemberg starb ein Mann und hinterliess seinen Söhnen ein grosses Vermögen. Der Schwiegersohn wollte jedoch einen alten Schuldschein im Betrage von 40000 polnischen Gulden ausbezahlt haben. Die Sache kam vor das Rabbinat, das unter dem Vorsitze des genannten Rabbiners entscheiden sollte. Einen Ausgleich konnte das Rabbinat nicht vermitteln. Es sollte zu einem neuen Schiedsgericht kommen [5]). Der Vater des Schwiegersohnes wohnte in Kalusz, wohin der General-Kommissär des

---

1) שיכול לשלם לכל נושיו חובותיו.

2) Er wohnte in Bolechow, wo er ein Haus hatte. והתחילה הדליקה מבית ר׳ אלימלך שכעת הוא בית ר׳ שאול וואל.

3) p. 69, s. noch Lewin, Gesch. d. Juden in Lissa, Pinne 1904, p. 199.

4) p. 62.

5) Der Bericht lautet: כמו בשנת תקי״ג בק״ק קאמרני הסמוך ללבוב מת איש אחד ספון ועשיר גדול ה״ה האלוף מוהר״ר אהרן ז״ל והניח עזבונו אחריו לבניו הזכרים, והנה חתנו מוה׳ שמואל במו״ה יעקב במוה׳ פישל אליעזר בייטן מקאליש בא והוציא כתב שטר חצי זכר בחתימות וקיומים על מ׳ אלפים זהוב׳ פוליש והקריבו משפטם עד לפני הב״ד הגדול שבק״ק לבוב. והעמידוהו הצדדים לפני הרב כבוד מוה׳ היים כץ רפפארט ז״ל וב״ד הצדיק והוציא מוה׳ שמואל את כתב שטר חצי זכר שלו. והניחו על השולחן לפני ב״ד הנ״ל. ויענו הרבנים הדיינים בזה הכתב וקיומו בחותמיו. היות שהתובעים יורשי המנוח מה״ו אהרן קמרנר הנ״ל, טענו נגד גיסם מה״ו שמואל הנ״ל שהש חב (שהשטר חוב) שני הנ״ל הוא מזוייף ומעולם לא נתן אבינו המנוח ז״ל סך גדול כזה שח״ב היות שמוש כל מסת הונו אינו הולך לסך זה. והשתדלו הרבנים הדיינים ועל גביהם הרב האב״ד הנ״ל. שיביאו לפניהם הרבה כתבים מקויימים כתובים וחתומים בקיומם בחותמים דהעדים החתומים על שטר ח״ז הנ״ל מק״ק קמרני ומדמהו כתב נגד כתב.

ויצא הפסק בוררת מחם שיוותרו היורשים בשבוע דאורייתא לגיסם הנ״ל אחרי שיסלקו לידו ששת אלפים זהבים פוליש. ונכתוב הפסק זה האחרון ונפסול פסק דין הראשון ד׳ מ׳ אלפים זהב׳ פוליש.

Fürsten Czartorisky, der Lemberger Kommandant Ceskowsky kam.. Der Vater des beteiligten Mannes kam zum Kommissär und beschuldigte den Rabbiner, dass er Bestechung angenommen hätte und im Begriffe sei der Gegenpartei ein Unrecht zuzufügen[1]). Dieser Kommissär liess sofort den Kaluszer Rabbiner[2]), einen Enkel des Chajjim und Sohn des Leb Rapoport[3]) rufen und gab ihm zu verstehen, dass es sein Wunsch sei den Rabbiner nicht mehr in Lemberg anzutreffen[4]).

Der Kaluszer Rabbiner fand bald Gelegenheit dem Grossvater nach Lemberg von der unangenehmen Sache zu berichten. Ein Mann kam nämlich mit einem Urteile des Rabbinats in Lemberg, das der Bestätigung oder Genehmigung des Kommissärs bedurfte. Dieser Mann — Jacob Klimzer aus Skole wurde sehr ungnädig von dem gnädigen Herrn empfangen, besonders fehlten die recht wuchtigen Schimpfreden gegen den Rabbiner in Lemberg nicht. Darauf wandte sich der Mann an den Rabbiner in Kalusz, der eben Gelegenheit suchte von dem Laufe der Dinge seinem Grossvater zu berichten. Schrecken und Angst befielen den alten Rabbiner und er suchte einen Mann, der ihm in polnischer Sprache einen Brief an den Kommissär schreiben könnte, um sich zn verteidigen. Da stiess man auf Ber Bolechow. Der Postbote erreichte den Kommissär in Brzezany und brachte bald das Entschuldigungs-

---

1) הורע הדבר להקצין מו"ה יעקב במו"ה פישל בק"ק קאליש והוא אביו של מו"ה שמואל תובע הנ"ל וחרה לו מאד על אבוד מעותיו של בנו דהפסק דין שהיה לו על ג' אלפים זהובים ונתבטל, ע"פ פסק שיצא מחבוררים על סך עשרת אלפים זהו' פוליש. והנה בא לשם ק"ב איש האדון צעסקאווסקי אדון גדול וקמסאר כולל על כל נכסי השר ודוכס דש ארטרינסקי וואיודא רוסקי והוא המושל בלבוב העיר טמלכה דגליל זה. ובעיר קאליש ג"כ השררה הנ"ל. וכא האלוף מוהר"ר יעקב במו"ה פישל הנ"ל להקמיסר זה. והתחיל להלשין על הרב אב"ד לבוב ולחרף ולגדף את משפטו איך שקיבל שוחד מפסק ראשון מ' אדומים מצד אחד, ואחרי שקיבל שוחד מצד השני נתן פסק שני בזה והמשפט רק על עשרת אלפים זה' וביטל הפסק הראשון הנשמע כזה משום ערכאות משפט בכל העולם

2) Es ist wahrscheinlich Dob Berisch, Rabbiner in מעזיבעז s. Buber אנשי שם p. 42.

3) s. über ihn Buber l. c. p. 41 f.

4) ויחר למאד לזה הקמסר וישלח מיד אחרי הרב האב"ד דק"ק קאליש שהית אז לרב בשם בן הרב ר' ליבש ז"ל ר"מ דק"ב לבוב נכד הגאון הרב אב"ד לבוב כבוד מו"ה חיים ז"ל כ"ץ רפארט. ובעמדו לפניו הרב הזה רך בשנים התחיל הקמיסר לדבר חירופים וגידופים נגד א"ז הרב הנ"ל ובי"ד הצדק בחמת רוגזתו אמר: מי שמע כזאת בשום אומה בעולם. שבמשפט אחד, יפסק שני פסקים הסותרים זה את זה או מבטלים אחרי שקיבל מתנת שוחד מצד אחת מסוים מ' אדומים לקח שוחד מצד השני רק י' אדומים ופסל הפסק הראשון — לכן תאמר לו כאשר הייתי לו עד היום אוהב נאמן בכל דבריו ועניניו מיום התמנותו לרבנות. הכנסתי אותו לפני הדוכס הוויודע הנ"ל ופעלתי לו הקאנסת שנכתוב על שמו בכל תוקף ועז — לכן איננו דרך אחר כי אם לברוח מלבוב קודם ביאתו שמה וינצל מענשים הקשים הראוים לפסוק עליו המרים ממתה. לכן כאשר אתה נכדו כתוב עליו חיש מהר. שחלילה לו שיםתין לביאתו ללבוב ויתחרט.

schreiben des Beamten mit dem Hinweis auf Prov. 19. 3. Von da an hatte der Schreiber noch öfter Gelegenheit seinen Brüdern mit seinen Sprachkenntnissen gute Dienste zu leisten, als es bisher der Fall gewesen.

3) Die Frankisten-Disputation.

Im Gegensatz zu Grätz's Quelle[1]) behauptet unser Bericht, dass Jacob ben Leib Frank oder Frenk aus Kralovka der Sohn eines Branntweinbrenners gewesen sei, wie er es selbst von der Geistlichkeit bekannt haben soll[2]). Grosse Hilfe leistete den Juden nach dem Tode des Lemberger Bischofs der Administrator Wieniowsky, der im Interregnum von vierzehn Monaten viel Gutes den Juden getan hat. Der Administrator, ein langjähriger Kunde des Weinhändlers, der sich von der Ehrlichkeit seines Lieferanten genau überzeugt hatte, stand ihnen bei[3]). Leider haben sich die wichtigsten Blätter der Beschreibung nicht erhalten, wenigstens sind sie bis jetzt nicht zum Vorscheine gekommen[4]). So erwähnt er eine Zusammenstellung aller Beschuldigungen gegen die Juden in Polen bis 1759[5]). Ausdrücklich wird Rapoports Antwort bei der Disputation im Protokoll[6]) erwähnt, die, wie der Schreiber meint,

---

[1]) S. Geschichte X, 3 p. 378. Frank und Frankisten p. 11.

[2]) In unserer Quelle dagegen: יעקב בן ליב מק"ק קאראליקע ואביו היה בעל סלאכות היין שרף היינו ווינר כאשר הודה בעצמו לפני הכומרים דההגמוניעע מקאמניעץ כמבואר למטה.

[3]) אז בא ללבוב הגמון חדש אדון פ' לזבינסקי הגמון או ארצי בישוף לבוב והגלילות או כל ההגמוניע לבוב וקבלו אותו כל השררות והמוני עמים הנוצרים בכבוד גדול ובמתנות נכבדים, ומהם האתון הכומר וויעניאווסקי דוויעקאן לבוב שהבאתי לו היינות הנ"ל מארץ הגר. וזה הכומר היה אדמיניסתרתר היינו במקום הגמון שנה אחת וששה שבועות החזיק כל הכנסת ההגמוניע. כאשר הזכרתי מזה בחבורי ד ב ר י ב י נ ה, בלחמינו נגד הדת הכת ש"צ שר"י בק"ק לבוב בחסדי המקום ב"ח ע י כומר זה נעשה לנו הישועה. כאשר ביארתי שמה

[4]) Das Titelblatt des Buches דברי בינה hat sich erhalten: Blatt 1. ספר דברי בינה תקיף חילי יגבר. מישרים לדבר. ובעזר החונן לאדם דעת, יהיו לרצון אמרי פי אוזן שומעת, ויסיר מאתנו חרון אף וכעס, דברי חדר אשים, נבער מדעת לבית יעקב תולעת. שנת לישועה ולנחמה לפ"ק פ"ה ק"ק באלחוב יצ"ו. קראתי שם החיבור הזה ד ב ר י ב י נ ה על כי Blatt 2. בראשי תיבות מרומז שמי דוב בער וגם כי דברי בינה עם הכולל עלה רפ"ד גימטריא שמי דוב בער וכה יוסף ד' לי דיעה ובינה להבין ולהשכיל לחוציא לאור דברי, אשר הערוני רעיוני, לאמר אזור נא כגבור חלציך לך שנס מתניך, ואל תרף ידך מלדבר דבריך ולכתוב בספר את כל מעשיך, למען תאלמנה שפתי שקר, נגד דתינו לבקר הקדמה

[5]) וביותר בדבר אילו הבילבולי שקרים שזכרתי והאמינו עם פולין המושלים עם כומריהם מיום התחדש אמונתם זאת בארצנו כאשר מצאתי בספר דברי הימים למלכי פולין בלשון פוליש כתובים כמה מאורעת מבילבולי שקרים כאלו מדם ולחם מגואל והעתקתי ללשונינו הקדושה בביאור כל אחד מהבילבולים בזמנם מכמה מאות שנה שנת ה' תקי"ט.

[6]) s. Balaban p. 62.

den Glauben an die Blutlüge vollkommen zerstreut hat. Die Antwort ist 1760 in Druck erschienen [1]).

5) Zur Geschichte der Rabbiner in Polen.

Neben dem bereits genannten Rabbiner Chajjim Hakohen Rapoport und seinem Sohne Löb und Enkel Beer, Rabbiner in Kalusz (s. oben S. 88) werden folgende Rabbiner erwähnt.

1) Moses, Rabbiner in Tomaschow, Prediger in Lemberg, (s. Buber, אנשי שם 426) ben Jehuda Löb. Sein Sohn Jehuda Löb war der Schwiegersohn des Ber Bolechow, Verfasser des שבט מיהודה Zolkiew, 1802 (fehlt bei Benjacob!), war Rabbiner in Zurawno und Skole, wo sein Sohn Moses, Verfasser des פני משה, sein Nachfolger gewesen.[2]).

2) Jekl Halevi Horowitz war Rabbiner in Bolechow, im Jahre 489—490 = 1729-30, er war sehr reich und übersiedelte im Jahre 495 = 1735 nach Brody [3]). Die Memoiren schildern seinen Abschied von Bolechow ausführlich. Sein Sohn Mordechai wurde sein Nachfolger, starb jedoch im Jahre 496 = 1736. Er war der Schwiegersohn des Rabbiners in Snyatin (סנטין). Sein Nachfolger war Moses ben Ahron Halevy [4]). Sein älterer Bruder Mordechai Halevy war der Schwiegersohn des הנגיד הקצין המפורסם מו"ה קלמן ראש מדינה הנ"ל מק"ב טיסמניטץ. Sein jüngerer Bruder war Rabbiner in אלעסק, der nach Moses Abgang von Bolechow nach Brod zog, wo er den Titel eines Kreisrabbiners erhielt.

3) Moses ben Josua Halevy Horowitz, Neffe des oben genannten Jekl Horwitz, war Rabbiner in Tysmienitz, früher in פילינאה. Sein Vorgänger war ein Rabbiner Selig [5]). Beer's

---

1) הנם מאז אחרי תשובתו האחרונה דהרב המא"ג ככוד מו"ה חיים כ"ץ רפפארט ז"ל אב"ד דק"ק לבוב והגליל שם על קושיתם האחרונה באכזריות רשעים נגד ספרי התלמוד. ומאותה שעה ממש נתוודע לראשי הכומרים שקרות עלילת דם על היהודים מה שנראה ברור מדברי המגומגמים זה המלשינים עצמם. ואחרי שנדפס תשובת ככוד הרב המאה"ג הנ"ל בשנת תק"ך לפ"ק בספר רשעת היהודים בלשון פוליש הכירו וידעו כל תגוים דעם פולין שעלילות דם על היהודים מעיקרא שקר הם. ומעת הזאת הנ"ל לא נשמע יותר במדינות פילין שום דיבור מזה עוד. ואדרבא לחרפת הגוים היא האמונה הזאת להם.

2) Nach Buber p. 168 war er Rabbiner in שינאווא.

3) Ein Schwiegersohn des Jekl Horowitz war der Rabbiner in דאבראמיל Arje Löb.

4) Schwiegersohn des Berisch ben Moses Charif, Rabbiner in Stry, bei Buber sind nur zwei Söhne erwähnt (l. c. p. 160).

5) Ber hat in diesem Orte geheiratet und verblieb daselbst. Er schildert das Leben im Orte folgendermassen: ואני נשארתי בק"ק טיסמניטץ: בית מלאת ספרים יפים בתכלית היופי ונמצאים מעט מזעיר דוגמתו — וביתר סופרים מופלאים בלשון הקודש חיו תרבה שמה.

Lehrer daselbst nach seiner Verheiratung im Orte Tysmienitz war ein Isak, später Rabbiner in נואודביטץ. Später wird ein Rabbiner Manes מאנ״ש in Tysmienitz erwähnt, der mit einem Seeb Wolf, Rabbiner in Stry einen civilrechtlichen Prozess entscheidet. Ferner wird ein Rabbiner Isak in Tysmienitz erwähnt[3]) um 1760-2.

4) Nach dem Jahre 1763 war Lebus. früher Rabbiner in Zbaraz, אב״ד דכל ארצות גאליציען, Sohn des Berisch הפרנס דד״א, sein Bruder Zebi Hirsch, Rabbiner in Brod.

Die Memoiren sind reich an Mitteilungen über die Geschichte der Juden in den polnischen Ländern in den Jahren 1750—80, enthalten wertvolles Material zur Geschichte der Vier-Länder Synoden, über ihre Vorsteher und Verwaltung, wie auch über die allgemeine, innere Geschichte Polens in diesen kritischen Jahrzehnten des dem Verfalle entgegengehenden Reiches.

Nachtrag:

Der in den einleitenden Bemerkungen erwähnte Humprey Prideaux war der Verfasser des vielgelesenen und sehr oft edierten Werkes: Connection of the Old and New Testament in the history of the Jews, and neigh bouring nations from the declension of the Kingdom of Israel and Judah to the time of Christ. London: 1716/8. Der deutsche Titel der Uebersetzung lautet: Alt und Neu Testament in eine Connexion mit den Juden und benachbarten Völker Historie gebracht. Dresden 1726.

Einige vorläufige Bemerkungen über Genizafragmente.

von A. Marmorstein.

I. In der M. G. W. J. von 1907 p. 734 f. ist ein Genizâfragment veröffentlicht, das den Tod eines R. Zadok beweint. Dieser R. Zadok ist gewiss nicht der Gaon gleichen Namens. Poznanski (M. G. W. J. 1908, p. 110) denkt an den Zadok, der unter Ebjatar Gaon der dritte war. Diesen Zadok kennen wir nun näher (s. Marx, JQR. N. S. 1910 p. 65). Wir haben jedoch noch einen Zadok, der paläst. gaonäischen Familie entstammt, in einem Genizafragment aus dem Jahre 987 nach der Zerstörung des Tempels (= 1055-7). Or. Brit. Mus. 5529. לקטן תלמודי שלם צדוק הכהן ביר׳ אליהו נין שלמה ראש הישיבה. In diesem Frgament werden ferner erwähnt: כג״ק מרנ׳ ורב׳ יהודה ראש הסדר וכ״ק מרנ׳ מבורך, מר׳ ור׳ משה הדיין וכג״ק מר יוסף.

---

[3]) חתני חרב מו״ה יצחק הלוי נתקבל לרב ומורה בק״ק טסמניץ ונהג ברבנות תשעה שנים ומת שמה.

II. In einer Dissertation von Samuel Kaudel Genizai Keziratok (Budapest, 1909 p. I—II) veröffentlicht der Verfasser ein Schreiben an einen ägyptischen Nagid Jehuda Hakohen ben Elazar (Z. 13—14) שרינו ואדירנו יהודה הכהן השר הגדול בישראל בן שרינו ואדירנו אלעזר השר הנכבד בעם ד׳ צבאות מנחתו כבוד. Vielleicht ist Fragment Or. Brit. Mus. 4856 an einen Bruder desselben כבוד גדולת קדושת מר׳ ורב׳ אברהם השר בר׳ אלעזר זצ״ל gerichtet. In dem Fragment Brit. Mus. ist der Schreiber Josef ben R. Elasar Hakohen. Ebenso lässt sich über den Schreiber des zweiten, eben daselbst veröffentlichen Briefes, auf Grund des Fragments Or. Brit. Mus. 5535 jetzt mehr sagen. Das Fragment stammt von Salomo Gaon מן שלמה הכהן הנקרא הגאון ונשגב בשם קדשו משגב לנו אלהי יעקב סלה בירי׳ גאון נין גאון נכבד אהרן קדוש ד׳ זק״ל. Erwähnt wird im Briefe כבוד מרנ׳ ורב׳ עולה הלוי הפרנס היקר . . . בן נכבדנו כבוד מר ור׳ יוסף הזקן נ״ע. Das Datum ist 19, Adar 1427 = 1117. Der im Budapester Fragment 2. 7. בעד נפש אדונינו הגאון und 29. וצלת כתאב אדונינו הגאון יכון כסאו לעולם dürfte vielleicht unser Salomo sein.

III. S. A. Wertheimer veröffentlicht in seinen גנזי ירושלים (I p. 15 f.) ein Genizafragment, das sich jetzt in der Bodleyana in Oxford befindet und betitelt es: אגרת מחכמי עיר צור לעדת ישראל בעיר צובה. Es dürfte sich hier um zwei verschiedene Briefe handeln u. z. der eine ist an die Gemeinde in Aleppo und der andere an die Gemeinde in Tyrus gerichtet Die Adresse im ersten Briefe lautet: הם קהלות צובה המיוקרה החשובה הנעימה החטובה, und im zweiten: שאו שלום . . . הקהלות השרוים במדינת צור, es kann also gar nicht von einem Briefe der Gelehrten in Tyrus an die Gemeinde in Aleppo die Rede sein. Wir wollen hier nur darauf hinweisen, dass wir in Fragmenten noch manche Ueberreste der Wirksamkeit der Rabbinen in Aleppo haben: Or. Brit. Mus. 4554 a., Nr. 55 enthält einen תפסיר כי תצא מן אל שרח אל כבוד תאליף אדונינו יוסף ר א ש י ש י ב ת ג א ו ן י ע ק ב חמור אדונינו יעקב ראש בירבנך זצ״ל. Dieser Josef dürfte ein Sohn des im Fragment Wertheimer erwähnten Jakobs sein. In derselben Schrift ist Frgmt. Adler Nr. 1267, 3 geschrieben, dort wird ein Jakob ben Josef erwähnt, ferner hat Nr. 1267 einen Brief an מחמד עינינו יעקב החבר בירבי יוסף אב״ד נב״ע הוד הזקינים משורש הבחורים רב אתה וכל קהל הקודש הדרים במדינת צובה. Es ist gar kein Zweifel, dass dieser Jakob mit dem im Fragmt. Wertheimer erwähnten, identisch ist. Die Adresse lautet: יובל זך האגרת בשמחות וגיל אלופי . . . וזקני וגדול. וכבוד גדולת קדושת הדרת יקירת מרנא ורבנא יעקב החבר בירבי יוסף אב״ד בסנהדרין גדולה מן בנו ותלמידו מאיר הכהן המלמד בירבי פנחס נב״ע. Ms. Adler Nr. 1267, 2 enthält Fragen aus dem Jahre 1527 der Documente. Die Adresse ist: מא יקול מרנו ורבני

ואדנינו יוסף הרב הגדול וראש הסדר ירום הודו ויגדל כבודו חמוד מר׳ ור׳ ואדנינו יעקב הרב המובהק ראש בירבנך זצ״ל יורנו רבנו שכרו כפול מן השמים [1]).

Register zu Landshuth עמודי העבודה.

Von L. Löwenstein.

(Fortsetzung).

---

[1]) Vgl. auch J. Q. R. XIX. p. 723 T. S. 24. 60. Wo ein יוסף הדיין ברבי יעקב הדיין genannt ist.

P. S. Nach Absendung obiger Notiz fand ich im Britisch-Museum eine noch erhaltene Einleitung des Josef ben Jakob Gaon zu seinem ספר החינוך ferner in einem Ms. Adler Fragmente seines Commentars zu Exodus, über die ich ein anderesmal berichte.

.(Fortsetzung folgt)

Zur Geschichte der Juden in Prag.

Von **A. Freimann.**

Die Leiden der Juden in Prag während des österreichischen Erbfolgekrieges schildert die im קבץ על יד VIII (1898) von mir veröffentlichte Schrift אגרת מחלת (vgl. Steinschneider, Geschichtsliteratur nr. 241). Eine Quelle dieser Schilderung ist nachstehende „Beschreibung", die in Frankfurt a. M. 1747 im Druck erschien (Zedner p. 643), und ihrer Seltenheit wegen hier nochmals abgedruckt zu werden verdient.

בשרייבונג

אונד גישיכנים וואש זיך פר לאפן האט אין ק״ק פראג. פון
דאש מאהל אן דאז אונזר קיסר קאראלום ע״ה איזט גישטארבן
האט זיך אנגיפאנגין אונזר פלאג. וויא אויך צו בשרייבן איזט
פון דיא פרנצוזושה איבר שטייגונג אונ בילאג. אונט
אך פון דיא פלינדרונג אונ גירוש מן ק״ק פראג אונ
אונזר מקום קדוש דרויף טוהן מיר קלוג. השם
ב״ה זאל אויש שיקן איין ישועה במהרה
אונ וויזן וואש ער פר מאג. אונ
וועלן שבח והודיה געבנצו השי״ת
אלי טאג אונ אונזר
גואל צדק זאל בלד
הער יאג.
אמן

נדפס

פה ק״ק פראנקפורט.

במצות ובהוצאות כהר״ר **שמעון** בן כהר״ר **יהושע קוא** מק״ק פראג

בשנת: **ת**היה ל**נ**ו ל**ז**כרון לפ״ק.

ויהי אונ עס וואר אין יאהר תק״א לפ״ק אין חודש חשוון איז גישטארבן הקיסר קראלוס ע״ה כשמע איז ווארן גיהערט דאס המלך פרייסן קורפֿערסט צו ברנדיבורג הט איין גינומן גנץ שלעזיא אונ הט ערלויבט דז יהודים זאלין בלייבן וואונן אין דיא שטאט ברעסלא אלז וויא פֿאָר:

ויהי אונ עז וואר אין דיא זעלבגן טעגן איז ווארן גיהערט אין אונזר לנד דז האבן זיך פֿר זמלט פֿיר מלכים מלך פרייסן ומלך זאקס ומלך צרפת ודוכס פֿייאר. אונ גישטנדן אויף איין פלאטץ אונ ניט לאזין ווישן וואן זיא איין הין וואלין גין. און אבר ניט לנג אן גישטנדן איז ווארן גיהערט אין אונזר לנד דז דיא פֿיר מלכים וואלין גין אין מדינות פיהם אונ מלך צרפת האט איין גנומן דיא שטאט לינץ זוא האבן אך אן בפֿולן הקצינים קהל פראג בצירוף ב״ד מורא שוה ראש השנה תק״ב לפ״ק דז מן זאל אוים רופֿן אין אלי שולין באסור גמור דז קיינר זיך אונטר שטיין זאל צו טראגן אן י״ט קיין י״ט קליידר ניארט שבת קליידר אונ אן דר וואכן קיין זיידני קליידר אך קיין זילבר אונ גאלד עש זייא אן שבת אדר אן דר וואכן אך קיין חתן צו קיין כלה צו גיין אפילו אן שמחת תורה. אך שמחת תורה ניט מער דארפֿן אויז נעמן אז דרייא ספר תורה שבהיכל. אך איז פובליצירט ווארדן אויף אלי דרייא שטעטן אין פראג דאש יעדר בעל הבית זאל זיך פראוויאנד איין שאפֿן דרמיט ווען עז מעכט ח״ו איין בלאגרונג קומן, דאז יעדר זול פראוויאנטירט זיין. אכט טאג פֿון תשרי תק״ב לפ״ק האבין יהודים אן גהובן אויף שנצן צו גיין אונ אלי טאג הוט קהל מוזן שטעלן צווייא הונדרט יהודים אויף דיא שניץ אונ אלי מארגין פֿריא איז גיקומן דיא דרומל אין דר יהודים גאס אב צו הולין דיא שנצין לייט.

מן ערב י״ב תק״ב לפ״ק זיין זיא נאר גוועזן איין האלבן טאג. אך האבן קציני קהל אלי טאג פֿיר פרשון פֿון דיא קהילה גשטעלט פֿיר קומידנטין איבר די שאנצין לייט אונ אלי פֿרייטאג און זאנטאג האט מן מוזען שטעלן דריי הונדרט יהודים וייל מן אן שבת ניט גגנגן איז אויף דיא שנצן. אונ דיא יהודים זיין פֿר שפרייט גוועזן אויף אלי פֿיר זייטן פֿון דיא שנצן אונ מן האט אויף זיא גדרונגן זיא זאלין פֿר פֿול־ציהן אירה ארבייט וואש זיא אויף ערלענט איז ווארדן אלי טאג. אכצעהן טאג אי חשיון האבן קציני קהל אן בפֿולן דז מן זאל וואכין אין אלי גאסן ביי נאכט אונ בי אידרן קוואטיר זיין פֿיר בעלי בתים גוועזן אונ יעדר בעל הבית זעלברש הוט מיזן גין אפילו קציני קהל הוט קיינס קענן פֿר זיך שטעלן אונ זאלכש איז גשעהן דורך גורל. אך דען זעלבגן טאג איז גזעהן ווארדן אין הימל אלז איין פֿייאריגי זייל אונ פֿונקען פֿון זיך נגעבן וועלכש זיין לעבי טאג ניכט גזעהן איז ווארדן אונ זיא גלייכט אויף דר ערדן אלם דיא לבנה אין מיטן חודש.

צוועלף טאג אין חשוון איז אן בפֿולין ווארדן פֿון הרבנים ב״ד מ״ש אלי טאג אובנט אונ מארגן צו זאגן צעהן קאפיטל תהלים אונ נאך שמונה עשרה ברכות זכור אונ איין מאל ווידוי ועננו ומי שענה והוא רחום בקול רם אונ צו אובנט פֿר תחנה

אבינו מלכנו אונ אלי טאג הוט מן אן גזאגט דורך גורל צו פֿאסטן אכצעהן בעלי בתים אונ צו אבינט אכצעהן קפיטל תהלים זאלכש דורך דען ב״ד מ״ש.

אכט אונ צוואנציג טאג אין חשוון תק״ב לפ״ק האבן זיך דיא העכשטי שטודנטין איין גווילגט דאש זיא וואלין זיין אן ברייט צו דר מלחמה אונט זיא אויז גקלויבט הייפט לייט אונ אפֿיצירר אונ מיט איהרה פֿאנן און פויקען אונ טרומיטן אלז ווי אנדרי בעלי מלחמות זוא זענין יהודים גוועזן בצער אונ זיך גפֿארכטן דאש זיא זאלן נישט קומן אויף דען טענדל מארק אונ אירה וואך הויז איז גוועזן ביי דען קרלין. אונ קציני קהל האבן זיא מוזן געבן סך רב אויף בלא אונ ווייסי מאשן אויף דיא היט נאך דיזן האבן זי שויץ גהאלטן איבר דען טענדל מארק אונ זיכר גזעסין.

ניין און צוואנציג טאג אין חשוון האבן לאזן אויסרופֿן אונ אג בפֿולין קציני קהל דז קיינר זאל דאש פֿלייש ניכט טיירר צאלין דאש פֿונט אקסין פלייש פאר זיבן קרייטצר אונ שאף פֿלייש פֿר פֿינף קרייטצר ווילן דיא מלכה נאך גילאזן האט אויף איין פונט מכס איין קרייטצר אלש וואס זיא פאר געבן האבן מוזן זוא זיין גקומן עטליכה קצאבים הייסן מרדכי בויך מיט זיין זון אונ ברודר שמואל מיט אירי בלוסין מעסר אין אירה הענדן אין הויז פון ראש והקצין רבי מישל וואשלש ראש הקהל יי״ץ גלייך אז זיא וואלין אים טיטן זוא רופט ער צום פענסטר הרונטר נאך דר וואך אונ אזו בלד אלש דיא וואך ארויף קאם זוא לויפין די קצבים קעגן דיא בעל מלחמות אונ צו בראכין איר גווער אונ זוא באלד דש דיזז איז גהערט ווארדן ביי דען ראש יעניראל אזוי איז אן בפֿולין גווארן דש מאן דיא יהודים קצבים שטעלן זאל אויך איז בפֿולין ווארדן דאז דיא בעל מלחמות הוסארין זאלין מארשירן אין די יודן גאס אין די פֿלייש בענק אונ זאלן ניט לאזן קיין פֿלייש פֿר קויפֿן אזו זיין די יהודים גוועזן אין מורא און אין דר שרעקנס מן האט מוזען איבער ענפֿרן דיא קצבים אין די תפיסה אויף דר קלייני זייטן אונ זיא גלייך אייזן אן גלייגט אין הענד און פֿיס. אן דעג זעלבנן טאג איז מען אויף קיין טענדלמארק גגאנגין אונ זיין גוועזן אין גרוסן צער ביז דאש הרב מוהר״ר ר׳ יונתן מיט קציני קהל זיין גלאפֿין אונ משתדל גוועזן ראש מן זול דיא הוסארין ווידר ארויס נעמין אויס דען קצבות. ראש חודש כסליו תק״ב לפ״ק האבן קציני קהלה אוישערוועלט עטליכה פֿייני בעלי בתים אויש דר קהלה ווילן דיא קציני קהל האבין ניט קענין דר טראגן די משא וואש אויף זיי גלעגן איז זוא האבן זיא בוחר גוועזן אין איטליכה יהודים גאס דריי בעלי בתים דיא הייסן פֿירטל הויבט לייט זיא זאלן בהילפֿליך זיין אונ וואל זיא אן בפֿולין זאל מן רעספעקטירן אלזו וואול אלס קציני קהל אן בפֿולין זעלטן האבן.

צוויי טעג אין כסליו תק״ב לפ״ק זיינן אן גירוקט די פֿיר מלאכים נאהנט אן דר שטאט פראג איז איין ביפֿעל אויז גגנגן מהשררה יר״ה דאש די יהודים זאלן בלייבן אויף דיא שנצין ביי טאג אונ ביי נאכט ביי דיא שטיק אפילו אן שבת קודש. אבר דורך גרוס שתדלנות מקציני קהל האט מן גשטעלט הונדרט בוירן אן שבת קודש. אן זונטאג פֿיר טאג אין כסליו נאך מיטאג איז גקומן איין גרוסע מהומה אין דר יודין

שטאט גלייך אלז ווען זיא אן קומטן דען זעלבגן טאג האבן קצינֵי קהל אן בפֿולין דאס יעדר בעל הבית זאלן שטעלן וואשר פֿר דיא הייזר אונ אויך אויף דיא בודן פֿעסר מיט וואשר דאז זאל זיין אן ברייט פֿר שריפֿה צו היטן. אך אין קרלין מיט וואשר קערב צו היטן פֿר שריפֿת דז מאל ווארן יהודים אין גרויסן צער.

אן מיטוואך פֿרצעהן טאג אין כסליו זיינן איינגשטעלט ווארדן אלי גלאקין אזוי איז ניט גהערט ווארן אין די גנצי דריי שטעטין אין פראג קיין זייגר און גלאק. אן שבת ביי דר נאכט זיבצעהן טאג אין כסליו האט זיך רעזלופירט יענראל ווייזן באך פֿון זאקסען איין צו ריקען אין דער שטאט אזוי האט הקב״ה איין נס גטהאן אזו איז גקומן א גרוסר שטורם ווינד דאס האבן ממש ניט קענן אויף דיא פֿערד זיטצען אזו האט ער דיא זלבינגע נאכט קונטרעמנדירט. דען זלבינגן טאג אום צוועלף אור איז גקומן איין ביפֿעל פֿון קימידנט מאן זאל נאך פֿופֿצינג יהודים שטעלן אויף דיא שנצין ביי דיא שטיק אהני די הונדרט כפֿריים וואז יהודים האבן גדונגן איבר שבת קודש אזו איז גוועזן איין גרוסי מהומה אין דר יהודים איר גאסן אונ קיינר ניט וואלין גין אויף דיא שנצין אזו איז הרב מהור״ר יונתן אויף גשטנדן פֿון זיין בעט אונ איז דורך דיא גאסין גלופֿין אונ האט גשריגן גיטס למען רחמים עז איז איין גבאט פֿון דען מלכות ליבן ברידר אונ קינדר גיט מיט זיא לשלום ווען ח״ו איינר מעכט גשעדיגט ווערן אזוא וויל איך פֿון אירנטוועגן קדיש נאך זאגן אונ דר זלביגי איז איין קדוש און בודאי אן גברייט צו עולם הבא.

אן שבתת צו נאכט זיבצעהן טאג אין כסלו קאם ווידר איין ביפֿעל מהשררה יר״ה דאש מאן נאך הונדרט יהודים אויף די שנצין פֿר נכט געבן זאל וואן פֿערן ניט וועדט מאן שיקן הונדרט הוסארין און דיא יהודים איר גאסין ביי דר נאכט נאך הבדלה זיין זיא גצוואונגן גוועזן צו שיקן נאך הונדרט יהודים אזוי זיין זיא גוועזן מוצאי שבת צוויי הונדרט אונ פֿינפֿציג יהודים אויף דיא שנצין. אין דר זלביגי נאכט נאך מיטר נאכט זיינן אן גרוקט דש חיל פֿון צרפֿת אונ דש חיל פֿון זאקסין אן ראטטינר טאר אונד זנד טאר אונ האבן גזעצט אירה לייטרין אן דיא שנצין אונ יענראל ווייסנבאך איז דער ערשטי גיוועזן און זיך פֿאר גנומן צו לאזין פלונדרן דיא שטאט אזו האט הקב״ה איין נס גטאן דאז ער איז פֿון דר לייטר ארונטר גפֿאלין און גלייך טוט גבליבן אונ דיא אנדרי פֿום פֿאלק איז דורך דען וואשער משירט און האבן די טארען גיעפֿנט אונד דיא אנדרי פֿעלקר זיין אויף דיא שנצין גקומן אונ וועם זיי גפֿונדן האבען עס זיי בעל מלחמות עס זיי פֿון בערגר האבן זיי אירה קליידר אויסגצוגן און אירה גווער אב גנומן אונ אלש וואז מן ביי זיא גפֿונדן האט אונ דאש איבריגי פֿאלק האט זיך גפֿינגן גגעבן אונ יהודים האבן זיך אויך רעטרירט פֿון דיא שנצין אונ מיט דיא בעל מלחמות איין היים גילאפֿן אונ ווען דיא צרפֿתים האבען אן גטרופֿן אויף די שנצין.

(Fortsetzung folgt.)

Verantwortlich für die Redaktion: Dr. A. Freimann in Frankfurt a. M.
Für die Expedition: J. Kauffmann, Verlag in Frankfurt a. M.
Druck von H. Itzkowski in Berlin.